

wens ook niet of nauwelijks aan de politieke kleur van betrokken bewindslieden, maar schetst hun optreden steeds in hun rol van verantwoordelijken voor hun beleidsterrein. De relatie met andere landen of regimes, of de gevolgen van internationaal opgelegde rechtsregels bepaalden hun opstelling. Partijpolitieke verschillen lijken daarbij geen rol te hebben gespeeld. Men kan zich afvragen of het vluchtelingenprobleem wel onderwerp van gesprek was. Op grond van dit onderzoeksverslag moet men welhaast concluderen dat ook de pers geen overmatige aandacht wijdde aan dit onderwerp. Vanuit het hedendaags gezichtspunt zou dit anders zeker regelmatig tot het stellen van kamervragen hebben geleid. We komen nu ook niet te weten of er wel een maatschappelijk draagvlak voor een ruimhartig beleid was. Het zou dan ook de moeite waard zijn als ten gevolge op deze studie aanvullend onderzoek werd ingesteld naar opvattingen in de maatschappij ten aanzien van het vluchtelingenprobleem.

Het boek wordt volgens de tekst op de achterflap gepresenteerd als een uniek tijdsdocument. En inderdaad, de periode 1945-1956 was in dit opzicht nog niet eerder onderzocht. Maar misschien is dat minder merkwaardig dan op het eerste gezicht lijkt. Heeft het ook niet heel erg lang geduurd voor er over de dekolonisatietragiek geschreven kon worden?

Was het Nederlands overheidsbeleid echt zo baatzuchtig? Berghuis toont aan dat er direct in 1945 vooral sprake was van een aarzelend beleid. Men weet niet goed raad met het vluchtelingenprobleem en men onderkent al helemaal niet het permanente karakter ervan. Kennelijk heeft de vooroorlogse ervaring niet geleid tot een principiële standpuntbepaling, men laat zich leiden door toevallige incidenten. Tegenargumenten (woningnood, overbevolking) zijn altijd aanwezig. Royaal toont Nederland zich alleen ten opzichte van 'sympathieke' vluchtelingen, de Poolse bevrijders, bovendien ook nog eens goed inzetbaar als werkkrachten. In het algemeen wegen het eigen, economisch belang en angst voor opkomend communisme in Oost-Europa altijd zwaar. Nee, de balans is niet verrassend en stemt niet vrolijk. Baatzucht wint het vrijwel altijd van barmhartigheid. Helaas is dat geen nieuw gegeven, maar een bevestiging van eerdere onderzoeken naar het overheidsbeleid ten aanzien van vluchtelingen zowel voor 1940 als na de jaren vijftig¹. Berghuis' onderzoeksresultaten leggen wel bloot dat er vrij grote verschillen zijn tussen beleid naar buiten toe en de voorafgaande discussie. Waar het ene ministerie (buitenlandse zaken) een menselijk beleid lijkt voor te staan en andere (sociale zaken, justitie) een hardere lijn, worden achter de schermen tegenovergestelde opvattingen aangetroffen. Voor het uiteindelijk formele beleid maakt dat weinig uit.

W. P. Secker

I M. Leenders, *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938* (Hilversum, 1993); J. W. ten Doerschate, *Asielbeleid en belangen. Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van vluchtelingen inde jaren 1968-1982* (Hilversum, 1993).

B. P. Hofstede, *In het wereldfilmstelsel. Identiteit en organisatie van de Nederlandse film sedert 1945* (Dissertatie Rotterdam 2000; Delft: Eburon, 2000, 252 blz., f65,-, ISBN 90 5166 7515).

De Nederlandse film kan worden gezien vanuit twee perspectieven: film als cultureel product of film als commercieel product. *In het wereldfilmstelsel* geeft ruimte aan beide gezichtspunten. Kernvraag is hoe het 'internationale medialandschap' de positie van de Nederlandse 'film-

wereld' bepaalt. Een inleidend theoretisch deel bediscussieert de redenen waarom mensen naar de film gaan, en definieert de begrippen 'filmwereld' en 'wereldfilmstelsel', een volgend deel bespreekt de ontwikkeling van de Nederlandse naoorlogse film en het laatste deel de plaats van de Nederlandse film in de wereld. Het werk is gebaseerd op uiteenlopende bronnen zoals beleidsnota's, stukken van de Nederlandse bioscoopbond, filmtijdschriften, wetenschappelijke studies, interviews en studiereizen naar filmfestivals.

Onder 'filmwereld' verstaat het boek 'het geheel van praktijken dat samenhangt met het maken van en kijken naar films', 'een tijdloos, zuiver analytisch begrip'. Voornaamste implicatie van dit ruime begrip is dat het werk zich niet concentreert op een enkel aspect, zoals de industrie, de artistieke kant of het beleid, maar op de wisselwerking tussen de delen.

Het 'wereldfilmstelsel' is 'een entiteit die zich los van haar componenten ontwikkelt', het is wereldomvattend en het kent, in navolging van Wallerstein, een centrum en een periferie. Drie typen films bewegen zich door dit stelsel voort: de internationale Hollywood-cinema: films, gemaakt in de VS en internationaal gedistribueerd; nationale cinema: films geworteld in de nationale cultuur en nauwelijks daarbuiten gedistribueerd en films gemaakt buiten de nationale filmcentra, maar internationaal gedistribueerd.

Het beschrijvende deel onderscheidt vier periodes. Het tijdvak van 1945 tot eindjaren vijftig begon met een hoog, redelijk constant bioscoopbezoek en een relatief internationaal aanbod van films. Nederlandse films waren een bijzonder verschijnsel en televisie was er nog nauwelijks. De Nederlandse bioscoopbond, een kartel van distributeurs en bioscoopexploitanten, domineerde de vertoning en distributie. In de jaren zestig daalde het bioscoopbezoek sterk, maar groeide de Nederlandse produktie, aanvankelijk zonder veel succes. De overheidsinvloed nam toe: de Nederlandse film academie werd opgericht, er kwam een produktiefonds en (gedurende) enige tijd (ook) een staatsprijs.

Het derde tijdvak, de jaren zeventig, vormt een overgangperiode. Nederlandse films veroverden in korte tijd 10% van de markt, maar het aandeel van internationale films klapte in elkaar, op het Amerikaanse na, dat verdubbelde van 40 naar 80%. Ook ontstond een tweede vertoningscircuit van filmhuizen. Vanaf de jaren tachtig stabiliseerde het bezoekersaantal zich op zo'n vijftien miljoen, totdat het eindjaren negentig licht toenam, mogelijk door de komst van de 'multiplexen'. Nederlandse films besloegen zo'n 10% van de markt, Amerikaanse films de rest.

De lijsten, tabellen en grafieken maken het boek bijzonder nuttig. Het geeft bijvoorbeeld een overzicht van alle internationale filmprijzen voor Nederlandse films, tabellen met bezoekersaantallen, marktaandeelen van films van verschillende nationaliteiten en overzichten van Europese subsidiebedragen. Interessant is dat de Amerikaanse overheersing niet zo vanzelfsprekend is als soms wordt gedacht: pas sinds eindjaren zeventig verloren de Franse, Italiaanse, Britse en andere films hun aandeel in de Nederlandse markt.

Opmerkelijk zijn ook de passages over de Nederlandse bioscoopbond, een kartel waarvan de leden alleen zaken deden met leden. Vlak na de oorlog was de bond machtig genoeg om de Hollywood-studio's te trotseren, door een succesvolle boycot, als protest tegen torenhoge filmhuurpercentages. De actie leverde enthousiaste reacties op in de pers over het meer diverse internationale filmaanbod. Na de boycot werden de paar leden die hadden gecollaboreerd met de Amerikanen uit de bond gezet, net als voorheen de nazi-collaborateurs. Het boek suggereert dat het kartel — later onder Europese druk opgeheven — niet tot veel innovatie leidde. De eerste 'multiplexen' werden bijvoorbeeld buiten de bioscoopbond om gebouwd.

Tekenend is ook de observatie dat geen van de Nederlandse kassuccessen in de jaren zeventig

zelfs maar vertoond werden op internationale filmfestivals. Verder stelden enkele recente kassuccessen als *Huifers en hofdames* en *Zusje* het zonder subsidie.

Het boek legt een sterke nadruk op het universele karakter van het wereldfilmstelsel. De geschiedenis had wellicht iets meer aandacht kunnen krijgen, als ook de uitzonderingen die blijkbaar aan de wetten van het stelsel wisten te ontsnappen, zoals Frankrijk, dat voor 1920 de internationale filmproductie en distributie domineerde, en kleinere landen als Denemarken en Hong Kong, die respectievelijk in de jaren tien en sinds de jaren zeventig belangrijke film-exporteurs waren. Vraag blijft ook in hoeverre het werkelijk een wereldfilmstelsel betreft; in hoeverre de commercieel vitale filmindustrieën van bijvoorbeeld India, Hong Kong, China, Japan en in mindere mate Egypte en Brazilië om een wereldfilmcentrum cirkelen. Evenzo lijkt het wereldfilmstelsel de structuur van de Nederlandse filmindustrie als *naturnotwendig* te bepalen. Wat meer nadruk had kunnen liggen op de wisselwerking tussen individuen en structuur, bijzonderheden en algemeenheden, daad en wetten.

De redenen die het boek vindt voor het bestaan van het centrum Hollywood — grote thuismarkt, 'strategische alliantie' met de Amerikaanse overheid, Engelse taal, innoverend vermogen — neigen naar een beschrijving van de huidige situatie. Een duiding of theorie over wat nu de essentiële reden is, was welkom geweest. Er zijn ook andere landen met de Engelse taal, een grote thuismarkt en innoverend vermogen. Overheidsinvloed is eerder regel dan uitzondering.

Het werk combineert op vakkundige wijze de veelheid aan verschillende bronnen. Wellicht kan in de toekomst nog voortgebouwd worden op de basis die hier is gelegd, bijvoorbeeld door een prosopografie van de personen in de Nederlandse filmwereld, of een enquête onder producenten, ambtenaren, recensenten, financiers, acteurs, regisseurs, et cetera over wat zij menen dat de filmwereld is. Dat laatste zou aansluiten op de opmerking in de inleiding, dat sociologie meer gaat om hoe mensen denken en bepalen dat de wereld er uit ziet, dan hoe die nu werkelijk is. Ook zou voortgebouwd kunnen worden op de internationale vergelijkingen waarmee het boek een begin maakt, door bijvoorbeeld comparatieve *case studies* over landen die zich in een enigszins vergelijkbare positie bevinden als Nederland, zoals de Scandinavische landen, Canada, of België.

Bovenstaande opmerkingen zijn slechts enkele kanttekeningen, ongetwijfeld deels veroorzaakt door de sociologische invalshoek van het werk. Het boek biedt een relativerend, internationaal perspectief op de ontwikkeling van de Nederlandse filmwereld en is een relevant en nuttig werk voor media-, sociaal- en cultuurhistorici die deze periode bestuderen.

Gerben Bakker

J. Buurlage, *Onveranderlijk veranderlijk: Harry Mulisch tussen literatuur, journalistiek, wetenschap en politiek in de jaren zestig en zeventig* (Dissertatie Utrecht 1999; Amsterdam: De bezige bij, 1999, 285 blz., ISBN 90 23 3814 0).

In 2000 werd Harry Mulisch vijfenzeventig jaar. Ter ere hiervan werd in het Stedelijk Museum te Amsterdam een tentoonstelling georganiseerd met moderne kunst door de auteur zelf gekozen. Ook werd er in het Concertgebouw met hetzelfde idee een speciaal concert gegeven. Met al deze aandacht is het duidelijk dat Harry Mulisch tot de grootste Nederlandse schrijvers van na de oorlog wordt gerekend. Zijn oeuvre staat nog volop in de belangstelling: voor *De ontdekking van de hemel* werd hij zelfs genoemd als mogelijke kandidaat voor de Nobelprijs. Daar-